

H. BERGSONO BROLYBĖS KONCEPCIJA IR ŠIUOLAIKINĖS EUROPOS FORMA VIMASIS¹

Camille Riquier

Paryžiaus katalikų institutas
Filosofijos fakultetas

D'Assas g. 21, 75270 Paryžius, Prancūzija
Elektroninis paštas: riquier.camille@gmail.com
Telefonas: +33144395200

Pateikta 2019 m. lapkričio 15 d., parengtas spausdinti 2020 m. sausio 20 d.

DOI: 10.13165/SMS-19-11-1-01

Santrauka. Straipsnyje analizuojama brolybės sąvoka. Respublikos šūkyje, šalia laisvės ir lygybės konceptų, ji pasižymi specifiniu statusu. Atskleidžiama, kaip šiai sąvokai teikiama prasmė lemia demokratijos ir visuomenės apskritai suvokimą bei jų istorinio vystymosi kryptį. Remiantis Henri Bergsono tyrimais, atskleidžiamas esminis antikinės ir moderniosios demokratijos skirtumas, formuluojamas per „uždarumo“ ir „atvirumo“ sąvokų prizmę. Bergsono atviros visuomenės koncepcija yra ypatingo psichologinio ryšio tarp žmonių proveržio istorijoje refleksija arba ikipolitinio fenomeno raiškos politikos sferoje apmąstymas. Brolybės sąvoka yra šio ryšio ir šio fenomeno įvardijimas. Straipsnyje išskiriami kai kurie esminiai Didžiosios Prancūzijos revoliucijos bei XIX amžiuje vykusių revoliucijų momentai, kurių analizė atskleidžia unikalų brolybės fenomeną, dažnai neapčiuopiamą tradiciniais socialinių mokslų metodais. Analizuojant ryškėja ir moderniais laikais besiformuojanti Europos idėja bei jos ateities perspektyvos.

1 Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MOD-17-19). Straipsnį iš prancūzų į lietuvių kalbą išvertė Mykolas Romeris universiteto docentas Povilas Aleksandravičius.

Reikšminiai žodžiai: brolybė, laisvė, lygybė, demokratija, atvira visuomenė, Didžioji Prancūzijos revoliucija, Bergsonas.

Įvadas

Iš trijų respublikos vertybių – laisvės, lygybės ir brolybės – pastaroji yra mažiausiai aptarinėjama. Jos kilmė nėra aiški, konceptualūs kontūrai sunkiai apibrėžiami, todėl ją sudėtinga derinti su kitomis dvejomis. Žvelgiant istoriškai, į respublikos šūkį ji buvo įtraukta taip pat vėliau. 1793 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 2-ame straipsnyje yra išvardytos keturios fundamentalios teisės: „Laisvė, lygybė, saugumas, nuosavybė“. Po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos rašyti oficialūs dokumentai yra pažymėti tik dvejomis pirmosiomis, dažnai, beje, nepaisant jų sekos (kartais „laisvė, lygybė“, o kartais „lygybė, laisvė“). Oficialiai, juridine prasme brolybė buvo paminėta tik 1848 m. lapkričio 4 d. išleistoje Konstitucijoje, kurioje skaitome: „Prancūzijos Respublikos principai yra laisvė, lygybė ir brolybė“; respublika „privalo rūpintis kiekvieno piliečio egzistencija, vedama broliškos tarnystės“.

Vis dėlto būtų skubota teigti, jog brolybės sąvoka neegzistavo nuo pačios Revoliucijos pradžios. Pirmųjų jos dalyvių laiškuose kaip mandagumo formulės buvo vartojami tokie žodžiai: „Sveikinimas ir brolybė!“ Camille Desmoulins dar 1790 m. liepos 14 d., minėdama revoliucijos metines, savo dienoraštyje rašė: „Ištarus priesaiką, buvo smagu matyti, kaip piliečiai kareiviai krito vienas kitam į glėbį, linkėdami laisvės, lygybės, brolybės.“ Atrodo, kad pats devizas buvo sukurtas Robespierre'o, kuris 1790 m. gruodžio 18 d. sakytoje kalboje pasiūlė, jog sargybiniai ant savo uniformų krūtinės srityje dėvėtų užrašus: viršuje – „Prancūzų tauta“, apačioje – „Laisvė, lygybė, brolybė“. Pagaliau šūkis buvo įstatymiškai priimtas 1793 m. tokia forma: „Laisvė, lygybė, brolybė arba mirtis“, bet greitai panaikintas.

Šio straipsnio tikslas – identifikuoti ryšį, siejantį laisvę, lygybę ir brolybę. Kad ir kaip suvoktume trečiąjį respublikos devizo narį, jis išlaiko kažkokį ypatingą aspektą, išskiriantį jį iš kitų dviejų. Jis nesileidžia formuluojamas teisinėmis kategorijomis. Nuo XIX amžiaus pabaigos daugelio akyse brolybė tereiškę lėkštą sentimentalumą ir saldžią labdarą, o šiais laikais asocijuojasi su „kiauros“ visuomenės konceptu². Ji yra praradusi tą prasmę, kurią jai teikė 1848 m. revoliucinis judėjimas, persmelktas tų dienų lyrizmo ir net tam tikro mistinio polėkio. Tada ji išreiškė kažką paslaptingo, tą „giluminę pajautą“, kaip sakė André Malraux, dėl kurios ir buvo „įtraukta į respublikos devizą, tarsi atgailaujant“³.

Pažvelgus atidžiau, brolybės sąvokos prasmė keičiasi priklausomai nuo jos užimamos pozicijos devizo triptike. Tai – mūsų pasirinkimo klausimas. Brolybės sąvoką galima kelti į šūkio užbaigą: „Laisvė, lygybė, brolybė“. Šiuo pasirinkimu, tapusiu

2 Aleksandravičius, P. Strategies of Perception of Europe and their Reception in Lithuania. *Studia Philologica Wratislaviensia*, 2019, 14 (1): 161–177.

3 Malraux, A. *Ceuvres Complètes*. T. 3. Paris: Gallimard, 1996, p. 818.

oficialia tradicija, yra teigiama, jog brolybė galės suklestėti tik toje visuomenėje, kurioje pirmiausia bus realizuota lygybė tarp laisvų žmonių. Tačiau brolybės sąvoką galima kelti ir į devizo pradžią: „Brolybė, laisvė, lygybė“. Šiuo antruoju pasirinkimu brolybė yra suvokiama kaip laisvės ir lygybės pagrindas. Juo taip pat yra pripažįstama priešpolitinė ir priešjuridinė brolybės kilmė bei teigiama, kad nuo jos prasideda autentiška respublika ir teisinga teisė. Brolybė čia būtų lyg pragmatinį racionalumą pranokstantis elementas, kuris laisvei ir lygybei teikia gyvybingumo, suveda jas į teisingą tarpusavio santykį, abi priverčia nuolatiniam dialogui. Šis antrasis pasirinkimas buvo Henri Bergsono, kurio tyrimai, išdėstyti veikale *Du religijos ir moralės šaltiniai*⁴, yra refleksijos pagrindas šiame straipsnyje. Po ilgų apmąstymų Bergsonas padarė tokią išvadą: būtent brolybė, ši kūrybinė emocija *par excellence*, yra mūsų modernių demokratiškos visuomenių tikrasis variklis. Matysime, kad brolybės prasmė visiškai išryškėja tik per atvirumo sąvoką ir kad brolybė yra „atviros visuomenės“ koncepto bergsoniškoji prasmė pagrindas.

Norėdami suprasti brolybės santykį su laisve ir lygybe, turime aptarti demokratijos esmės problemą, taip pat jos unikalią istorinę raišką Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu.

1. Kas yra demokratija?

Tirdamas politinių santvarkų istoriją, Bergsonas atliko senovės Graikijos ir modernių laikų demokratijos lyginamąjį tyrimą. Gausūs istorinės medžiagos duomenys leido jam prasiskverbti pro išorinius panašumus, įžvelgti esminį skirtumą tarp antikinės ir mūsų laikų demokratijos bei suformuluoti pagrindinę savo politinio mąstymo kategoriją – skirtį tarp „uždarumo“ ir „atvirumo“.

Pritardamas tradiciniam požiūriui, Bergsonas Atėnų demokratiją laiko antikinės civilizacijos apogėjumi. Bet, skirtingai nuo vėliau rašiusio Popperio, jis atsisako ją laikyti atvira visuomene. Jos esmę lemia tokie patys prigimtiniai dėsniai, kaip ir visų kitų to meto politinių visuomenių. Bergsonas šiuos dėsnius apibendrina „uždarumo“ sąvoka, kuri reiškia skyrimą tarp „savų“ ir „svetimų“, pastaruosius išskiriant ir išmetant iš visuomenės. Uždarumo nuostata sutampa ir su karo būkle. Karas visada lieka uždaros visuomenės horizontu, net jeigu, dėl istorinių aplinkybių nieko neapšaukiant priešų, jis realiai nevyksta⁵.

Graikai šiuos „prigimtinus mechanizmus“ išmanė geriau už kitų tautų atstovus. Tačiau jie negalvojo, kad jų reikėtų atsisakyti. Istoriniai duomenys neleidžia suklysti: graikų miestai vieni kitų atžvilgiu buvo nusiteikę karingai. Taika jiems buvo tik paliaubos tarp karų. Periklio Atėnai tapo viršesni už kitus miestus, nes jiems pavyko atstumti milžinę Persiją, kėlusią pavojų visiems. Pats Periklis išsiskyrė iš kitų pilie-

4 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.

5 Ibid. Taip pat Aleksandravičius, P. Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme. *Problemos*, 2019, 95: 55–66.

čių ne tik savo protu, bet ir kariniais stratego gabumais, dėl kurių ir įgijo prestižą bei tapo *autoritas* („autoritetu“). Tai matydamas, Tukididas galėjo pareikšti, kad demokratinėje santvarkoje „teoriškai pati tauta yra suvereni, bet iš tiesų valstybė yra valdoma vien tik pirmojo iš piliečių“⁶. Kitaip tariant, Atėnų demokratija rėmėsi kariniu pagrindu. Piliečių laisvė ir lygybė ten galėjo realizuotis tik todėl, kad jų vadas buvo iškovojęs karinį pranašumą. Nenuostabu, kad demokratinė santvarka Atėnuose ilgai neišsilaikė Perikliui mirus, niekam iš jo paveldėtojų nesugebėjus „įtvirtinti realios viršenybės prieš kitus“⁷.

Ar tai reiškia, kad Atėnų piliečiai nebuvo laisvi ir lygūs? To negalėtume teigti, tačiau turėtina omenyje, kad piliečio statusą turėjo vos 15 procentų šios valstybės gyventojų. Be to, Atėnai išaugo ant vergovės pagrindų. Todėl Atėnų demokratijoje dominavo uždaramas bergsoniška šio žodžio prasme, išorėje besireiškiantis kaip karas, viduje – kaip keturių penktadalių gyventojų, neturinčių laisvės ir iš prigimties nelygių, ekskluzija. Kiti yra laisvi, bet jų laisvė privalo derintis su autoritetu; lygūs, bet ši lygybė yra reliatyvizuojama hierarchinių santykių; nebejotina solidarūs, bet tik savoje teritorijoje. Dėl šių priežasčių Bergsonas, prieštaraudamas įprastinei nuomonei, antikinius graikų miestus traktavo kaip *netikras* demokratijas. Nuo *tikros* demokratijos juos skyrė radikalus prigimtinis skirtumas. Bergsono akimis, tikroji demokratija užsimezgė tik atsiradus brolybės sąvokai ir, žinoma, tikrovei, kurią ši sąvoka išreiškia.

Aprašydamas savo laiko įvykius, Tukididas cituoja Periklį, iškeliantį demokratiją virš kitų politinių režimų ir todėl tapusį pavyzdžiu kitoms tautoms: „Visi mes esame lygūs prieš įstatymą. Visi mes valdome patys save laisvės dvasioje.“⁸ Apie kažką, kas primintų brolybę, Periklis nekalba nieko. Ir net pagalvoti apie solidarumą su kitomis tautomis tame kontekste būtų visiškai neįmanoma, nes graikų mentalitetas yra nuaustas iš užkariavimų dvasios, o demokratijos didybė gali būti reali tik dėl gausių karinių pergalių. Galima paklausti, ar svetingumas svetimšaliams, kuriuo pasižymėjo anų laikų graikai, nebuvo ta išimtis, dėl kurios jų visuomenė vis dėlto galėtų būti vertinama kaip bent truputį atsivėrusi. Juk, paties Periklio žodžiais, Atėnai „priimdavo visus“ ir nieko „nevydavo lauk“. Tačiau didysis strategas pateikia tokias graikų svetingumo priežastis, kurios neleis suabejoti: svetingumas tėra papildoma apsauga, karinės strategijos dalis. „Mes niekada nevejame svetimšalių lauk dėl to, kad jie netaptų žinių apie mus šaltiniu <...> ir kad priešas jais nepasinaudotų.“⁹ Dar vienas Tukiديو teiginys patvirtina Bergsono išvadą. Tukididas pristato to meto demokratijos sąvokos interpretaciją: demokratija yra „harmoningas balansas tarp valstybės ir ją sudarančių individų interesų“ ir šis balansas turi būti toks, kad lemtų visos šalies sėkmę.

6 Thucydide. *La Guerre du Péloponnèse*. T. 2. Paris: Gallimard, 1964, p. 832

7 Ibid.

8 Ibid. p. 811.

9 Ibid. p. 812.

Pagal šią interpretaciją, nėra įmanoma tokia brolybė, kuri ragintų kai kuriuos visuomenės narius atsiskirti prieš pačią visuomenę, jeigu ši kai kurių jos narių atžvilgiu imtų elgtis neteisingai. Jeigu ir egzistuoja tam tikri solidarumo ryšiai, jie yra iš anksto apibrėžti kaip grynai pilietiniai, pagal priklausomybės valstybei kriterijų, jie nesieja žmonių kaip tokių. Jeigu ir galima atsekti, kad „antikiniuose miestuose būdavo kalbama apie brolybę, <...> šios kalbos būdavo skirtos piliečiams, ne žmonėms, <...> ir ši brolybė yra ekskliuzyvinė, nežmoniška“¹⁰.

Politinį uždaramą Bergsonas aiškino per biologiją¹¹. Graikų miestai-valstybės skleidėsi *logos* mąstymo pagrindu, tačiau instinktas išlaikė savo funkciją gyventojų konsolidacijos procese, dažniausiai likdamas neįsisąmonintu. Instinktyvus konsolidavimo būdas laiko visuomenę uždaramo būklėje. Atvirumui įvykti yra būtinas radikalus pertrūkis. Tam reikia, kad visuomenė pasižymėtų nuolatinėmis pastangomis pranokti ir neutralizuoti tuos spontaniškus gynybinius mechanizmus, kurie apibrėžia jos egzistenciją tik priešpriešoje su kitomis visuomenėmis. Todėl tikroji demokratija galėjo rasti tik vėliau; iš visų politinių režimų būtent ji yra labiausiai nutolusi nuo prigimties. Reikėjo sulaukti to momento, kai visuomenė tapo pajėgi pranokti prigimtį. Tam tikra „transcendencija“ turėjo perskrosti mąstymą ir sužadinti specifinę dinamiką politikoje.

Siekdami suvokti, ką reiškia ši politiką transformuojanti transcendencija, turime vengti pernelyg greitai ją identifikuoti konkrečioje istorinėje visuomenėje arba istoriją interpretuoti kaip automatinį progresą jos link. Bergsonas mąsto ne tiek apie mūsų laikais egzistuojančias demokratijas, kiek apie idealą, kuris jas įkvepia. Demokratija ir žmogaus teisių skelbimas gali likti teoriniai. Todėl Bergsonas pabrėžia, kad teisės niekada nėra pasiektos iki galo. Jos gali būti paskelbtos, reikalaujamos, atnaujinamos, bet visada liks siekiniu ir pareiga. Žmonės yra lygūs teisiškai, bet ne iš tiesų. Demokratija įtvirtina formalią lygybę, bet dar ne realią. Būtent todėl formalios, abstrakčios žmogaus teisės yra kvietimas, iššūkis ir reikalavimas, už kurį reikės kovoti nuolatos. Tam, kad būtų realizuotos, kiekvienas pilietis turės jas matyti kaip asmeninę pareigą. Lygybė ir laisvė niekada nėra pasiektos; jos visada išlieka siekiniai.

Jeigu kiekvienas pilietis yra demokratijos principo materija ir forma, t. y. vienu metu įstatymo subjektas ir įstatymo leidėjas, iš to neišvengiamai kyla išvada, kad jo teisė į lygybę ir į laisvę lyg rikošetu sugrįžta kaip pareiga gerbti kito teisę į lygybę ir laisvę. Šis principas reiškia, kad, norėdamas būti laisvas ir reikalauti lygybės, privalo prisiišti pareigą siekti, kad visi kiti būtų laisvi ir kad lygybė taptų universali. Tiesa, Bergsonas nėra toks radikalus kaip Simone Weil, kuri pareigas laikė viršesnėmis už teises ir tvirtino, jog „žmogus, vertindamas pats save, turi tik prievoles“, kai kiti žmonės jo akyse gali turėti „tik teises“¹². Bergsonui teisė ir pareiga yra vienodai svarbios,

10 Michelet, J. *Histoire de la révolution française*. Paris: Gallimard, 1952, p. 4.

11 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.

12 Weil, S. *L'Enracinement*. Paris: Gallimard, 1943, p. 111.

susipynusios ir nė viena iš jų neturėtų pirmauti prieš kitą. Bet juk šio lygiavertiškumo siekinys ir reiškia, kad demokratija niekada nebus užbaigtas produktas, kurį reikėtų tik apginti. Demokratija – tai nuolatinis tikslas.

Bergsonui demokratija neturi tokio paties statuso, kaip kitos politinės santvarkos. Ji reikalauja iš žmonių dinamikos: ne kad jie liktų tokie, kokie yra dabar ir tik saugotų savo teises, bet kad siektų kitokios egzistencijos ir vykdytų savo pareigas. Šis reikalavimas yra jos *minimali* savybė, suteikianti politikai moralinį gyvenimo aspektą. Iš kiekvieno piliečio demokratija reikalauja nuolatinės asmeninės pastangos ir neleidžia savo pareigų vykdymo perleisti net ir patikimiausioms institucijoms. Tikroji demokratija yra moralinis atsivertimas, reiškiantis kvietimą piliečiams gyventi kartu, kreiptis į kiekvieną kitą kaip lygų sau ir laisvą kaip pats. Jos tikslas nėra kiekvieną individą paversti suverenu, siekiant įskiepyti tokią teisių sistemą, kuri juos tik gintų vienus nuo kitų ir taip išprovokuotų visuomenės atomizaciją. Demokratija iškelia tik vieną suvereną – visus piliečius, gyvenančius kartu. Ji siekia tik vieno idealo – laisvų ir lygių žmonių, gyvenančių *vieni kitiems*, visuomenės.

Respublikos šūkis „Laisvė, lygybė, brolybė“ yra atvirą visuomenę reguliuojantis principas. Apversdamas sąvokas, Bergsonas logiškai išvedė šūkį, kurį galėtų savintis uždaros visuomenės šaukliai, formuluodami natūralius tokios visuomenės reguliavimo dėsnius: „Autoritetas, hierarchija, statiškumas“¹³. Perėjimas nuo prigimtinės nuostatos, išreiškiamos šiuo uždarumo devizu, į priešprigimtinį polėkį, kurį išreiškia respublikos šūkis, yra radikalus istorinis pertrūkis. Vienas tokių, nors moderniaisiais laikais ne vienintelis ir ne pirmasis, bet turbūt radikaliausias ir turėjęs stipriausią poveikį, – Didžioji Prancūzijos revoliucija, kurios metu buvo paskelbta Visuotinė žmogaus ir piliečio teisių deklaracija.

2. Didžioji Prancūzijos revoliucija ir Visuotinė žmogaus ir piliečio teisių deklaracija

Nuoskaudos ir žaizdos, neišvengiamai lydinčios uždaros visuomenės tvarką, turėjo išprovokuoti pasipriešinimą. Jis prasidėjo, kai 1789 m. buvo sušaukti Generaliniai luomai. Kiekvienas buvo pakviestas išsakyti savo skundus. Liudininkas konstatavo: „Šios nuoskaudos, kiek laiko jos buvo slepiamos širdyje!“ Šio įvykio išprovokuota banga baigėsi konkrečiu istoriniu aktu – Žmogaus teisių deklaracijos paskelbimu, ir „kiekvienas Deklaracijos teiginys yra atsakas ir iššūkis buvusiai neteisybei“¹⁴. Protestas prieš neteisybę – tokia yra atvirumo kilmė, properša uždarumo audekle.

Respublikos šūkio tikslas yra ne tiek suformuluoti vertybes, kuriomis demokratija galėtų didžiuotis kaip jau realizuotais faktais, kiek nurodyti kryptį link valingai siektinos atviros visuomenės, kaip ją pavadina Bergsonas. J. Michelet akyse tikra-

13 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008, p. 301.

14 Michelet, J. *Histoire de la révolution française*. Paris: Gallimard, 1952, p. 81.

sis Revoliucijos darbas buvo laisvės išsikovojimas. A. de Tocqueville'io požiūriu, tai buvo lygybės principo įvedimas. Bet nei laisvė, nei lygybė neatsirado iš nieko. Todėl Bergsonas tvirtina, kad tikrasis Revoliucijos nuopelnas yra brolybės dvasios proveržis – brolybės, kurią jis iškelė aukščiau už kitus du principus ir apibrėžė kaip gilų jutimą, fundamentalią emociją ir meilės variklį: „Tokia yra demokratijos teorija. Ji skelbia laisvę, reikalauja lygybės ir šias abi seseris-priešes sugeba sutaikyti, virš visa ko iškeldama brolybę. Jeigu šiuo aspektu analizuotume respublikos devizą, prieitume prie išvados, jog trečiasis jo narys panaikina prieštarą, itin dažnai akcentuojamą tarp kitų dviejų, ir kad jis, brolybė, yra esmė.“¹⁵

Kviesdamas respublikos šūkį suprasti per brolybės prizmę, Bergsonas eina prieš tradicinių interpretacijų srovę. Nuo pat pradžių devizas buvo aiškinamas politinėmis ir juridinėmis kategorijomis, kurios brolybę traktavo lyg aksesuarą. Juk brolybės sąvoka, atrodo, išsprūsta iš griežto racionalumo reguliuojamų koncepcijų rėmų. Todėl ji buvo redukuota į atskirą ir tik tam tikromis aplinkybėmis reikalingą jausmą, suteikiant jai socialinio priedo statusą, panašiai kaip išmaldos praktikai. Tokia teorinė nuostata dominavo, nežiūrint to, ką visi akivaizdžiai matė: kiekvienas iš likusių dviejų principų – lygybė ir laisvė – reikalavo būtent jam suteikti pirmumo teisę, ir tai išprovokavo jų konfliktą. Individo laisvė stiprėdama gali išvirsti į visų lygybės destruktiją, o visų lygybė, bandant ją konkrečiai įgyvendinti, rizikuoja sunaikinti individų laisvę. Iš vienos pusės, nedomeruojamas liberalizmas gimdo socialines nelygybes, bet iš kitos, nežabojamas socializmas naikina individualias laisves ir veda link komunistinės santvarkos. Mąstyti, kaip abu principus būtų įmanoma sutaikyti, – toks buvo Tocqueville'io išsikeltas uždavinys. Galima teigti, kad jo mąstymo rezultatai iki šiol struktūruoja mūsų modernių demokratijų gyvenimą. Būtinasis balansas: politinė kairė ir dešinė turėtų keisti viena kitą valdžioje, ši vertybių alternatyva reguliariai pakoreguotų per didelius nuokrypius į kraštutinumus, taip išsaugodama demokratiją. Į pagalbą čia ateitų ir pati teisė, kuri, taikydamosi prie situacijos dinamikos, vis iš naujo ir vis tobuliau apibrėžtų lygybę ir laisvę, siekdama harmoningai artikuliuoti jų santykius. Vietos brolybei čia lyg ir nereikia. Ji galėtų sudaryti tik emocinį foną. Tačiau politika nėra vykdoma per jausmus. Ir, priešingai nei laisvė ir lygybė, brolybė negali būti juridinis principas.

Bergsono siūlymas brolybę iškelti virš kitų dviejų vertybių, paverčiant ją jų abiejų susitaikymo principu, yra perversmas respublikos devizo ir socialinės tvarkos suvokime. Norint jį suprasti, būtina pasiremti istoriniais 1789 metų faktais, kurie verčia suformuluoti tokį klausimą: „Kokia buvo ta gili emocija, kuri Revoliucijos dalyvius paskatino paskelbti Žmogaus teisių deklaraciją?“

Cituojamas Bergsono, XX a. pradžios prancūzų intelektualas Emile'is Faguet tvirtino, kad Revoliucijos autorius yra visa tauta, o jos priežastis – pragmatinis kantrybės protrūkis: „Revoliucija kilo ne todėl, kad visi norėjo laisvės ir lygybės, bet todėl, kad

15 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008, p. 300.

visi dvėse iš bado.¹⁶ Bergsonas atsako, kad tauta visada merdėjo iš bado ir kad būti-na paaiškinti, kodėl būtent tam tikru momentu ji ėmė su tuo nesitaikstyti. Be to, patys vargingiausi niekada nesugeba taip susiorganizuoti, kad jų kova nulemtų stiprius pokyčius. Vos kilus maišto nuotaikoms, jis jau yra sukliudomas. Ir, kaip tirdamas revoliucijos kilmę pažymi Tocqueville'is, „nežiūrint civilizacijos progreso, prancūzų valstiečio padėtis XVIII amžiuje buvo blogesnė nei XIII amžiuje“, bet tai nenulėmė jokio sukilimų skaičiaus padidėjimo¹⁷.

Galbūt Revoliucijos autorių reikėtų ieškoti miestuose, kuriuose stiprėjo buržuazija ir jos pragmatiniai ekonominiai siekiai? Bergsonas ir vėl su tuo nesutinka, netiesiogiai pateikdamas marksizmo požiūrio kritiką. Iš tiesų, buržuazija buvo suinteresuota privilegijų iš aristokratijos atėmimu. Ne vieno akyse šis interesas ir gali būti susijęs su revoliucinio judėjimo paaiškinimu, o marksistai, kaip žinia, jį įtraukė į savą globalaus istorinio proceso interpretaciją. Vis dėlto klasių konflikto užtekti negalėjo. Vien tik juo aiškinti Revoliuciją, vadinasi, prancūzų visuomenės susiskaldymą vertinti kaip konstantą, bet tokiu atveju tampa visiškai nesuprantamas Revoliucijos metu įvykęs brolybės idėjos iškilimas. Toks aiškinimas, beje, yra šališkas: teigyns, kad tik buržuazijos dėka įvyko Revoliucija, yra tuščiai pretenzingas, panašus į nuvalkiotą tvirtinimą, kad ji įvyko tik dėl Apšvietos filosofų.

Vertindamas revoliucijų istoriją, Bergsonas pastebi, kad jos visada įvyksta bent dalinai iš viršaus. Prancūzų Revoliucija nebuvo išimtis. Ji buvo sukelta iš dalies aristokratijos ir net jos aukščiausios viršūnės – pačios monarchijos. Vis labiau centralizuodama šalies administravimą, monarchija vykdė reformas, kurios išjudino senojo režimo pagrindus. Aristokratija buvo centralizacijai besipriešinanti jėga, kurią Prancūzijos karaliai visados siekė susilpninti. O XVIII amžiuje dauguma raktinių postų karališkoje administracijoje buvo užimti nekilmingų asmenų, kurie kaip įmanydami padėjo miestų buržuazijos atstovams. Péguy net yra pasakęs, kad nukirsdindamas Liudvikui XVI galvą, naujasis pasaulis sunaikino ne aukščiausią senąjo pasaulio atstovą, bet atvirkščiai – paskutinį karalių, kuris leido naujam pasauliui iškilti. Nėra svarbu tai, kad Liudvikas XVI antroje savo valdymo pusėje išsigando reformų ir tapo reakcionieriumi. Kaip buvo tada sakoma, jau „šimtas metų per vėlu“. Su Richelieu, su Colbert'u, su Liudviku XIV ir Liudviku XVI pirmojoje šiojo valdymo pusėje naujasis pasaulis buvo įtvirtintas senojoje prancūzų visuomenėje. Buržuazija jau buvo tapusi galinga jėga, kuri, giljotinuodama Liudviką XVI, natūraliai sunaikino savo geradarį. O „sunaikinti savo kreditorių – tai pats greičiausias būdas panaikinti skolą“¹⁸.

Analizuodamas šį procesą, Bergsonas pastebi dar reikšmingesnį faktą. Žinoma, kad pati aristokratija prisidėjo prie Revoliucijos judėjimo. Ji padarė ėjimą prieš savo

16 Ibid. p. 301.

17 Tocqueville (de), A. *L'ancien régime et la Révolution*. Paris: Furet et Mélonio, 2004, p. 72.

18 Péguy, C. *Ūuvres en prose complètes*. T. 2. Paris: Gallimard, 1988, p. 163.

pačios interesus. „Aristokratija bendradarbiavo 1789 metų Revoliucijoje, panaikinusioje prigimtines privilegijas.“¹⁹ Apšvietos laikotarpyje gimusios idėjos pirmiausiai paveikė aristokratiją. Istorikas Guy'us Chaussinand-Nogaret, nagrinėdamas markizo d'Argensono ir grafo d'Entraigueso pavyzdžius, net sugalvojo tokį posakį: „kilmingasis antikilmingumas“. Bet ryškiausias to pavyzdys yra žymusis revoliucionierius Mirabeau, dažnai net pamirštant, kad jis taip pat buvo grafas. Panašiai ir XIX amžiuje, buržuazijai jau esant valdžioje, būtent iš jos atstovų, o ne iš proletariato, kilo lemiamai impulsai, sukėlę 1830 ir 1848 metų revoliucijas.

Kodėl Bergsonas kreipia ypatingą dėmesį į šiuos „savosios klasės išdavikus“, į šiuos aristokratus, kovojusius prieš prigimtines privilegijas, į šiuos turtinguosius miestiečius, kovojusius prieš turto teikiamas privilegijas? Todėl, kad ši ypatinga išdavystė išreiškia brolystės jausmą, vidinį postūmį pranokti asmeninius interesus ir net sudaro sąlygas jam plisti bei stiprėti. Pagaliau, argi pats Marxas nebuvo buržuazijos atstovas, atsiskukęs prieš savuosius? Tačiau Bergsonas nėra naivus. Jis supranta, kad priežastys, kurios paskatina kai kuriuos tarnauti žemesniajai klasei, gali kilti iš asmeninių ambicijų, galbūt savęs paties ar savosios klasės neapykantos, etc. Nežiūrint to, neretai būtent tokiu būdu užsimezga brolybės ryšys. Be abejo, šis grynai žmogiškas, pranokstantis klases ryšys buvo nuvertintas marksistinės pakraipos istorijos aiškinimuose, kurie pabrėžė visuomenės pasidalijimą, o jos vienybės apraiškas laikė ideologine fantazija. Bergsono pozicija yra kita. Brolybės ryšį jis vertina kaip autentišką ir realią properšą istorijos tėkmėje, kaip niekieno nenumatą proveržį, išjudinusį įprastinę dalykų eigą. Prieš visą struktūrinių susipriešinimų logiką įvyksta žmogaus vienijimasis su kitu žmogumi, net jeigu ši vienybė realizuojasi tik laikinai. Tokia yra pirminė ir konkreti bergsoniškosios atvirumo sąvokos prasmė.

XIX amžiaus pabaigoje Prancūziją sukrėtusi Dreyfuso byla – dar vienas puikus pavyzdys. Tai buvo dar vienas momentas, kai Prancūzija buvo pagauta to paties jausmo, kilusio iš protesto prieš valstybę, įvykdžiusią akiplėšišką neteisingumo aktą, kai buvo pasmerktas akivaizdžiai nekaltas žmogus. Priešingos komunistų ir socialistų partijų pozicijos šiuo klausimu demonstruoja atitinkamus jų vadovybių istorijos suvokimus. Komunistų partija atsisakė kištis į kovą už nekaltai nuteistojo teises, motyvuodama tuo, kad kapitonas Dreyfusas buvo buržuazijos atstovas ir kad šis reikalas yra vidinė šios klasės problema. Esą, nereikia eikvoti energijų, skirtų kovai už darbininkų teises – vienintelei teisingai kovai. Prancūzų socialistai, atvirksčiai, laikėsi nuostatos, jog neteisingumas turi būti pasmerktas visur, kur jis tik atsiranda. Kai kurie iš jų ėmėsi kovoti už teisingumą, eidami prieš savo pačių interesus: „Teisingi būsimė, kai būsimė nuoširdūs. Nėra rimta tikėti, kad visi tie socialistai, užstoję buržuazijos atstovą Dreyfusą, veikė dėl asmeninio ar klasės intereso. Aš pažinojau daug jų <...> ir galiu paliudyti, kad šie sąžiningi žmonės neturėjo jokios paslėptos savanaudiškos minties. Daug jų buvo universiteto žmonės, kai kurie itin kuklūs, studentai, mokiniai... Pakviesti Zola, kuris juk irgi buvo buržuazijos atstovas, jie pasirašė protesto

19 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008, p. 299.

laišką, kuris buvo publikuotas *Aušroje*. Lyg jie nebūtų žinoję, kuo rizikuoja. Iš tiesų, rizikavo jie viskuo: pirmiausia, kasdiene duona; kai kurie iš jų – savo vaikų, dar kiti – savo tėvų duona.²⁰ Daugybė Dreyfuso gynėjų išties nukentėjo, kaip, pavyzdžiui, pulkininkas Picquart'as, pašalintas iš armijos ir įkalintas. Jų maištingi aktai negali būti paaiškinti asmeniniais ar klasiniais interesais, o tik vidiniu judesiu, kurį čia vadiname brolybe. Per juos į viešumą iškilo tai, kas įprastai lieka nepastebima širdies gilumoje: kilmingas jausmas, konkretus ir gyvas ryšys su kitu žmogumi.

Išvados

Demokratinės santvarkos faktas negarantuoja, kad gyvensime atviroje ir broliškoje visuomenėje. Respublikos šūkis yra tik abstrakti nuoroda, kurią privalu vis naujai apibrėžti kiekviename istorijos etape. Geras būdas išsiaiškinti, ar mūsų demokratija nekrypsta uždarumo ir savo pačios išdavystės link, yra panagrinėti, kokį statusą ir vietą turi brolybės sąvoka šalia kitų dviejų devize minimų vertybių. Jeigu brolybės sąvokos nėra paisoma, galime būti tikri, kad demokratijos irimo procesas jau prasidėjęs. Jeigu brolybė yra akcentuojama, tai reiškia, kad demokratija vėl skleidžia savo esmę ir kad laisvė ir lygybė įgaus naujas ją atitinkančias formas.

Kaip mes šiandien suvokiame respublikos šūkį? Kaip apibrėžiame laisvę ir lygybę? Ką mūsų akyse reiškia brolybė? Tai – esminiai klausimai šiandienos Europai. Laisvos rinkos reguliuojamoje visuomenėje natūraliai randasi vis daugiau prievartos ir netvarkos. Tokia yra tam tikros laisvės koncepcijos pasekmė. Kai laisvė yra suvokiama tik kaip iniciatyva kurti savo verslą, ji natūraliai slopina kitokio tipo laisves, kurios ją moderuotų. Jei laisvė yra tik verslo laisvė, nenuostabu, kad ir lygybės reikalavimas kyla ne iš pagarbos visiems žmonėms, o iš nevilties, pavydo ir neapykantos. Tai, ko labiausiai trūksta Europos demokratijai šiandien, dėl ko ir kyla reakcingi norai ir vėl užsidaryti savo nacijose, yra pati jos esmė. Jai trūksta to atvirumo, kuris kyla iš paslaptingo žmonės siejančio ryšio, vadinamo universalia brolybe. Brolybės nesukurs pati politika, bet tik ji viena sutaikins tautą su savimi pačia ir kitomis tautomis, suteikdama galimybes tokiai politikai, kurios visi trokštame sąmonės gelmėse.

---

20 Péguy, C. *Œuvres en prose complètes*. T. 1. Paris: Gallimard, 1987, p. 214.

Literatūra

- Aleksandravičius, P. Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme. *Problemos*, 2019, 95: 55–66.
- Aleksandravičius, P. Strategies of perception of Europe and their reception in Lithuania. *Studia Philosophica Wratislaviensia*. 2019, 14 (1): 161–177.
- Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.
- Malraux, A. *Ūvres Complètes*. T. 3. Paris: Gallimard, 1996.
- Marx, K. *Ūvres*. T. 3. Paris: Gallimard, 1982.
- Michelet, J. *Histoire de la révolution française*. Paris: Gallimard, 1952.
- Péguy, C. *Ūvres en prose complètes*. T. 1. Paris: Gallimard, 1987.
- Péguy, C. *Ūvres en prose complètes*. T. 2. Paris: Gallimard, 1988.
- Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Thucydide. *La Guerre du Péloponnèse*. T. 2. Paris: Gallimard, 1964.
- De Tocqueville, A. *L'ancien régime et la Révolution*. Paris: Furet et Mélonio, 2004.
- Weil, S. *L'Enracinement*. Paris: Gallimard, 1943.

H. BERGSON'S CONCEPTION OF FRATERNITY AND THE FORMATION OF CONTEMPORARY EUROPE

Camille Riquier

Catholic University of Paris, France

Summary. *The focus of this paper is the concept of fraternity, which has a specific status in the slogan of the Republic of France alongside the concepts of freedom and equality. It demonstrates how the meaning associated with this concept conditions understanding of democracy and society in general, as well as the directions of their historical development. Following the research of Bergson, the author reveals the essential difference between the democracy of ancient antiquity and modern times, which is formulated through the prism of the concepts of “closedness” and “openness”. Bergsonian conception of open society is a reflection of the historical breakthrough of the special psychological relationships between people, or a contemplation on the expression of a pre-political phenomenon in the political sphere. The concept of fraternity defines both these relationships and this phenomenon. This paper highlights certain essential moments in the Great French Revolution, and other revolutions that took place in the 19th century. The analysis of these moments demonstrates a unique phenomenon of fraternity that is often indiscernible via the traditional research methods of social sciences. The idea of Europe and its future perspectives also have their outlines traced in this research.*

Keywords: *Fraternity, freedom, equality, democracy, open society, the Great French Revolution, Bergson.*

Camille Riquier, associate professor at the Faculty of Philosophy at the Catholic Institute of Paris. Research interests: metaphysics, political philosophy, philosophy of religion, philosophy of literature.

Camille Riquier. Paryžiaus katalikų instituto Filosofijos fakulteto docentas. Mokslinių interesų kryptys: metafizika, politikos filosofija, religijos filosofija, literatūros filosofija.